

EKONOMİK VE TOPLUMSAL BUNALIMI AŞABİLMEK: YENİ KAMUSALLIK, ENERJİ VE GIDA GÜVENLİĞİ¹

Prof. Dr. Oğuz Oyan
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi
Emekli Öğretim Üyesi
oguzoyan@gmail.com

1. Dörtlü Kriz Sürecine Doğru

Türkiye dörtlü bir kriz sürecinin içinde veya eşliğinde durmaktadır: Enerji krizi, gıda krizi, ödemeler dengesi krizi ve kamu maliyesi krizi. Bunlardan gıda krizi şimdilik en fazla öne çıkmış olanıdır.

Henüz Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) küçülmesi anlamında bir ekonomik kriz ortada yoktur. Üstelik yılın ilk çeyreğinde yüzde 7.3 gibi şişkin bir ekonomik büyümenin gerçekleştiğini de biliyoruz. Bu büyümenin toplumun geniş kesimlerine hiç yansımıyor oluşunu, hatta ilk çeyrekte ücretlilerin GSYH payının yüzde 3.6 geriliyor olmasını şimdilik aklımızda tutmakla yetinelim. Geçen yıl "baz etkisiyle" de yükselen ekonomik büyümenin bu yılın ilk çeyreğinde ve belki biraz da ikinci çeyreğinde de hissedilecek olmasına bakarak 2022'nin ikinci yarısı için olumlu beklentiler içine girilmemesi gerekir. Çünkü AKP ekonomisinin artık yüksek dış açıklarla besleyebileceği yüksek bir büyüme temposunu sürdürme takati kalmamıştır. Eğer yılın bütünü açısından yüzde 3-4 aralığında bir ortalama büyüme sağlanabilecekse -ki uluslararası kuruluşların tahminleri de bu yöndedir- o zaman yılın ikinci yarısında kuvvetli bir frenlemeye hazırlıklı olunmalıdır.

Eğer yüzde 3 civarında bir büyüme ile yetinilecekse, bunun Türkiye koşullarında bir ekonomik durgunluk sayılması gerekir. Ekonomik büyüme Türkiye'de yüzde 4.5 oranının altına indiğinde, genel kabul görmüş olan öngörüye göre, daha fazla işsizlik anlamına gelmektedir; çünkü işgücüne yeni katılımların istihdama eklenmesi mümkün olamamaktadır. Böyle bir düşük büyüme eğer halihazırdaki yüksek enflasyonist gidişatla eşleşecekse, bunun Türkiye koşullarında bir *stagflasyon* (durgunluk içinde enflasyon) olarak adlandırılması gerekecektir. Dünyadaki stagflasyo-

nist eğilimlere böylece Türkiye de çok yüksek bir enflasyon vurgusuyla katılmış olacaktır. Böylece, "enflasyonu önemsemiyoruz, bizim asıl önceliğimiz ekonomik büyümedir" diyen iktidar temsilcilerinin bu iddiası da çökmüş olacaktır.

Büyüme temposunun sürdürülmesini engelleyebilecek dış kısıtların başında dış ticaret açığının çok hızlı büyümesi gelmektedir. İktidar salt ihracat artışları üzerinde durarak bunları bir başarı hikayesine dönüştürmeye, gerçekleri halkın gözünden saklamaya çalışmaktadır. Oysa ithalatta ve dış ticaret açıklarında adeta patlamalar yaşanmaktadır. Aylık dış ticaret açıkları artık 8 milyar doların üzerine çıkmaya başlamış, Ocak-Haziran 2022 arasındaki 6 ayda da 51.4 milyar dolarlık bir düzeyi görmüştür. Eğer bu gidişat frenlenmezse, yılın bütünü açısından 100 milyar doları aşan rekor bir açıkla karşılaşılacaktır.

Öte yandan, mal dış ticareti yanında hizmet ticaretini de (turizm, taşımacılık, müteahhitlik, vs.) içeren cari dengeye bakıldığında, burada da karşımıza ilk beş ayda 28.1 milyar dolarlık bir cari açık çıkmaktadır. AKP ekonomi yönetiminin "cari açıkları azaltmak için döviz kurunu kasıtlı olarak yükseltiyoruz" id-

¹ Bu makale, 8 Haziran 2022'de EMO İzmir Şubesi'nde aynı başlıkla yapılan *power point* sunuşun 2 ay sonrasında gözden geçirilerek ve bazı veriler güncellenerek yazıya dökülmüş halidir.

diaları da şimdiden çökmüş durumdadır. Yılın bütünü açısından cari açıkların 60 milyar dolara ulaşacak bir ivme yakalamış olmasının da sürdürülemez olduğunu belirtelim. İlk 5 ayda verilen cari açığın Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) emanet dövizlerinin 10.4 milyar dolar daha eritilmesi ile ödemeler dengesinin "net hata noksan" kaleminden +13.3 milyar dolar kaynağı "meçhul" girişle karşılanmasına bakıldığında da bunun sürdürülebilmesi mümkün gözüküyor. Ama 50 milyar dolar cari açık düzeyinde bile kalırsa, bunun GSYH'ya oranla yüzde 6'lık bir orana denk geldiği görülür ki, 2003-2013 arasındaki yüksek cari açıklı dönemden kaçarcasına çıkış tam da bu nedenleydi.

İşte bu nedenlerle de AKP hikayesinin ekonomide ve dış ekonomik ilişkilerde sonuna geldiği söylenebilir. Dış ekonomik ilişkiler ile kamu maliyesinin kesişme noktasında, kamu dış borcunun hızla yükselişi (adeta özel dış borçlarla yer değiştirmesi), kamu iç borcu içinde de döviz cinsi olanların payının artışı ve toplum kamu borcu/GSYH oranının tırmanması bulunmaktadır. Toplam dış borçların GSYH'ya oranının yüzde 60'ları bulması kadar vadesi 1 yıl içinde dolan dış borçlar ile cari açık toplamının 230 milyar dolar düzeyine tırmanması da ayrı bir kırılma işaretidir. Kredi risk veya temerrüt faizlerinin 900 baz puanı aşması ve böylece Türkiye'nin dış borçlanma maliyetlerinin dolar temelinde yüzde 12'yi aşmış bulunması da dış borçların çevrilmesini olağanüstü zorlaştırmakta ve pahalaştırmaktadır. Bu kadar yüksek temerrüt faizleri de doğrudan doğruya bir temerrüt sebebine dönüşebilecek durumdadır. Üstelik, Türkiye'ye borç verme risklerini peşinen kamuya veya finansal/reel şirketlere ödeten yabancı fonlar, bir temerrüt durumunda (2000 sonunda Demirbank'ın batışında olduğu gibi) hükümeti sıkıştırarak alacaklarını sonuna kadar tahsil etmeyi de "başarabileceklerdir"!

Dünya emtia fiyatları son yıllarda yükselirken, Şubat 2022'den itibaren jeopolitik risklerle daha da belirsiz bir seyir izlerken, enerjide ve tarımda yüksek dış bağımlılık da ayrı bir kırılma unsuru olarak denklem eklenmektedir. İktidarın tercihleriyle TL'nin hızla değer yitirdiği bir ortamda, bu durum ithalat üzerinden içeriye daha fazla enflasyon ve dış açık artışı olarak yansımaktadır.

20 yıllık iktidarının sonunda AKP rejimi, ekonominin tüm görünür göstergelerini daha da bozmuş, yapısal

sorunlarını daha da büyütmüş, üstelik gelir ve servet dağılımında uçurumlara yol açmış ve büyüyen yoksulluğun açığa kadar giden bir sefaletle dönüşmesine seyirci kalmıştır. Özetle, AKP'nin ekonomi ve sosyal devlet karnesi, laiklik ve hukuk devleti karnesi kadar bozuk olmuştur. Cumhuriyet ilkelerine ve Anayasa'ya aykırı davranmakta da sınır tanımayan bu rejimin ortaya çıkışını yaratan tarihsel koşullara kısaca değinilmesi, bu başkalaşma sürecinin anlaşılması bakımından da önem taşımaktadır.

2. Biraz Tarihçe²

İktisat politikalarının seyrine son 40 yıl itibarıyla bakılırsa şu dönemler ve başlıklar öne çıkarılabilir:

- 1980-1988 Dönemi: Tam IMF/DB Denetimi; Dışa Açılma.
- 1989: Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi.
- 1989-1998 Dönemi: Yeni IMF Programına Hazırlanma.
- 1998-2008 Dönemi: Tam IMF/DB Denetimi.
- 2009-2015 Dönemi: IMF Gölgesinde Otoriter-Dinci Liberalizm.
- 2015 Sonrası: Ekonomik Tıkanmaya Yanlış Yanıtlar
- 2017 Nisan: 15 Temmuz 2016'nın "lütfuyla" Yeni Anayasa
- 2018 ve Sonrası: Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi (CYS)

1980'lerde IMF-DB güdümünde ve 24 Ocak-12 Eylül 1980 baskı rejiminde gerçekleştirilen dış açılmayı da şöyle özetlemek mümkün:

- Ekonomi, 3. Küreselleşme Dalgasına hazırlıksız yakalanıyor.
- Koruma oranları düşüyor; dış ticaret ve açıklar sıcıyor.
- Dış borç artışıyla cari açıklar finanse edilebiliyor.
- Ekonomik büyüme tarihsel ortalamalarda kalıyor: Yüzde 4.9
- Ama bölüşüm göstergeleri çok bozuluyor:

	1978/79	1988
Sanayide reel ücretler (TÜFE)	100,0	67,5
Sanayide ücret payı (yüzde)	37,2	15,4
Tarım ticaret hadleri	100	61,1
Tarımda desteklenen ürün	22	9
Smal artık içinde faizin payı (yüzde)	13	56,3
Faizler/GSYH (yüzde)	2	9,8

- 1989'da sermaye hareketleri serbestleştiriliyor. Türkiye dış şoklara daha açık hale getiriliyor.

² 40 yıllık bir dönemin bellibaşlı özelliklerini kısaca sergileyebilmek için ister istemez şematik bir sunuşa başvurmak zorunda kalıyoruz. Bu tarihsel gelişmeyi EMO İzmir Şubesi için yaptığımız sunumdaki slaytları biraz geliştirerek özetlemeye çalışıyoruz.

1990'larda 2000'lerin hazırlanması:

- 1990'lar VI. Kalkınma Planı (1990-94) ile açılıyor ve VII. Kalkınma Planı (1996-2000) ile kapanıyor. VII. Plan, çok daha belirgin bir biçimde IMF'nin damgasını taşıyor.
- Esasen 5 Nisan 1994 Kararları ile IMF yörüngesine yeniden giriliyor; ancak koalisyon iktidarları nedeniyle IMF tahakkümü kısa sürüyor.
- 1998'de hiçbir ekonomik gerekçesi olmamakla birlikte IMF ile "Yakın İzleme Anlaşması" sürecine giriliyor.
- Bu süreç, Ocak 2000'den itibaren çok katı bir stand-by düzenlemesiyle devam ediyor. (VII. Plan aşlında bu stand-by düzenlemesinin habercisiydi; 2000'lerde IMF direktifleriyle girilen ve VIII. Plana (2001-2005) işlenen birçok yapısal dönüşümün arkasında bu Plan döneminde yapılan hazırlıklar bulunuyordu).
- Bürokrasinin ve siyasetçi kadrolarının neoliberal bir dönüşüm doğrultusunda hazırlanmaları da 1990'ların eseri. 1990'larda merkez sağ siyasetlerden merkez sola ve dinci sağdan milliyetçi sağa kadar tüm düzen partilerinin yeni ideoloji doğrultusunda "ehlileştirilmesi" süreci yaşanmıştı. İlk kazanılan ise, uluslararası finans kurumlarıyla yakın temas halindeki ekonomi bürokrasisi olmuştu.

2000'ler: İkinci Büyük Dönüştürme Hareketi

- 9 Aralık 1999: IMF'ye 1. Niyet Mektubu: Eksik kalanın tamamlanması: Yeni bağımlılık ilişkileri. Şubat 2001 krizine rağmen Programa aynen devam!
- DB Yapısal Uyum Programı: Finansın, tarımın, kamu iktisadi girişimciliğinin (KİT), fonların, bütçenin, özelleştirme-piyasalaştırma temelinde yeniden yapılanması.
- Neoliberalizmin kurumsal ve hukuki yapısının oluşturulması: Hükümetten "bağımsızlaştırılan" özerk Düzenleyici-Denetleyici Kurumlar ve liberal mevzuat döneminin oluşturulması.
- 2002 Seçimleri: Neoliberalizmi bile ifrata götüren IMF'ci bir dinci siyasetin bayrağı devralması: Farklı iktidarlar aynı program.
- Dinci siyasetin sermayenin, liberallerin, merkez medyanın, AB ve ABD'nin göz bebeği olması ve Cumhuriyet'in ve 1961 Anayasasının kazanımlarını yıkma sürecinde güç kazanması.

Yarım Yüzyıllık Soru: Kır ve kent yoksullarının ağırlıklı olduğu, eğitim düzeyinin düşük ve toplumun din istismarına açık olduğu, emperyalizmin fazla görünür olduğu, sermayenin orduyu arkasına aldığı bir «toplumsal formasyondan» demokrasi çıkar mı? Veya böyle bir yapıda demokrasi sürdürülebilir mi?

AKP'nin İlk 10 Yılıın Ekonomik Özeti: İthalat ve Borçlanmaya Dayalı Bir Ekonomi:

- Yüksek değerli TL >> ithal (tüketim/aramalı/yatırım) malları talebi artışı >> erken sanayisizleşme.

• Cıvalı Ekonomi: Yüksek değerli TL+ Yabancı sermayeye yüksek reel getiriler (Dünya ortalaması üzerinde faiz, kâr, kur farkı getirilerinin garanti edilmesi) >> sıcak paraya dayalı dıştan beslemeli ekonomi.

• 2003-2013: Dolu dizgin bir özelleştirme; Kamu varlıklarının talanı >> ekonominin savunma düzeneklerini tüketici model.

• Ekonomik Büyüme: 2003-07: Yüzde 7.3; 2008-15: Yüzde 3.8; 2003-15: Yüzde 4.4.

• Yüksek cari açıklar: 2003-2007: Yüzde -4.7; 2008-15: Yüzde -6; 2003-15: Yüzde -5.6

2013: Daraltıcı Politikalara Geçiş:

• Yüksek cari açıklar sürdürülemez durumda >> 2013 sonrası daraltıcı politikalar gündemde.

• 2008-2015 dönemi düşük büyümesine (yüzde 3.8) rağmen yüzde -6 cari açık veriliyor. Dolayısıyla kırılğanlıklar artıyor; göstergeler bozuluyor >> Ekonominin büyüme oranını aşan boyutta dış açık veren atipik (dıştan beslemeli) bir ekonomik yapının oluşması.

Dış Açık Var, İç Açık Yok; Ama Nasıl?

Dış borçlarda tırmanma: AKP kadar dış kaynak kullanan başka bir iktidar yok. Brüt dış borç stoku: 2002/4: 131.9 mr \$ >> 2018/1: 457.3 mr \$ (rekör); halen 2022/1: 451.2 mr \$

AKP "mucizesi" inanılmaz bir dış kaynak kullanımı ile içerde olağandışı kaynakların harekete geçirilmesine dayanıyor. Yani yüksek dış açıklar düşük iç açıklarla dengeleniyor; ama nasıl? Olağanüstü kamu gelirleri devreye sokularak. İşte bazıları:

- Özelleştirmeler;
- Vergi afları, varlık barışları;
- 2B arazileri satışı;
- İşsizlik Sigortası Fonu kaynaklarının bütçeye yama yapılması ve kamu borçlanmasına tahsisi;
- KÖİ ve YİD yöntemleri üzerinden kamu yatırımlarının başlangıçta bütçe dışına çıkarılması;
- Hazine'nin gizli mali üstlenimleri (kefaletleri);
- Bedelli askerlik uygulamaları;
- Yabancılarla emlak satışı;
- TCMB kârlarının transferi; (2018 sonrasında emanetlerin de transferi).

Kamu Maliyesi, AKP döneminde Regresif İkincil Bölüşüm İlişkilerinin Merkezinde:

• Ücretler/GSYH payı gerilemesi; (üstelik 2022 ilk çeyreğinde görüldüğü gibi pozitif büyüme varken bile bu çelişki sürebiliyor);

• Vergi politikalarının ücretlilerin aleyhine olması (Çünkü dolaylı vergilerin ezici ağırlığı yanında Gelir Vergisi bile ücret gelirlerini baskılıyor);

• İşsizlik Sigortası Fonu'nun bile işsive değil sermayeye ve kamunun finansmanına hizmet etmeye ayarlanması.

- Kamu harcamalarının pandemik kriz döneminde bile sermaye yönlü çalışması ve geri dönüşsüz yardımlar yerine kredilerin kullanılması.
- Sosyal harcamaların kamu maliyesinin gelir dağılımını bozucu etkilerini bile telafi etmekte yetersiz kalması.
- Buna karşılık hanehalkının yüksek düzeylerde borçlandırılmasıyla sahte refah algısı yaratılması. Hanehalkı borçluluğunun GSYH'ya oranla 2003'te yaklaşık yüzde 4'lerden 2020'lerde yüzde 20'lere dayanması;
- Tarımsal desteklerin IMF/AKP baskısı altında aşırı kısıtlanması ve iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi;
- Bu koşullarda ne Gıda Egemenliği ne de Enerji Güvenliği için kaynak ayrılması ve politika geliştirilmesi mümkün olabilirdi.

3. Bugüne Dönüş: 2022 Gerçekleri

Siyasal İslamcı iktidar, 2022 yılına ekonomik kırılganlıkları iyice büyüttüğü bir ortamda girdi. Seçimlerin yaklaştığı bu dönemde geçici de olsa bir başarı hikayesine ihtiyacı vardı. Ezberinde 2017'de uyguladığı ve sonra 2020'de kısmen tekrarladığı “kredi pompalaması” üzerinden genişleyici para politikaları yöntemi vardı. 2017'de de yüzde 7.4'lük hormonlu bir büyüme sağlanabilmişti. Buna karşılık 2017 dopingi, 2018'den itibaren ekonominin kötüye gidişini hızlandırdı ve bedeli düşük büyüme oranlarıyla ödendi. 2020'deki Covid-19 salgınında bile sermaye yönlü kredi pompalamasıyla dünya örneklerinin aksine pozitif büyüme sağlanabildi. Şimdi AKP yönetimi en iyi bildiği bu yoldan ilerlemek istiyor: Enflasyonu, kuru azdırmak ve Hazine'yi zora sokmak pahasına büyümeyi belli bir düzeyde tutabilmek!

Enflasyonun (TÜFE) yüzde 80'e dayandığı bir süreçte bankalara TCMB'den yüzde 14 faizle borçlanmak, KKM kapsamında mevduatları yüzde 17 faizle kapatmak üzerinden “bedava”dan ucuz (yüksek negatif reel faizli) kaynak avantajı sağlayınca, banka kârlarının patlaması kaçınılmazdı. Bankalar-

dan tek istenen gene enflasyonun yarısının altında faizlerle kredi havuzunun genişletilmesi idi. (Gerçi son zamanlarda ticari kredilerin nominal faizlerinin yüzde 40-50 bandına geldiğini iddia eden sanayicilerin tepkileri arttı ama bu düzeylerin bile enflasyona kıyasla “avantajlı” kaldığı açık. Böylece kredi hacmi 2021'e kıyasla önemli ölçüde genişledi ama bunların yatırımlara gittiğini söylemek zor.

İktidardakilerin boş bir saplantısı da, düşük değerli TL üzerinden dış ticaret açıklarının ve dolayısıyla cari açıkların otomatikman azalacağı yönündeydi. 2021 sonunda bunu “Çin modeli” olarak bile adlandırabildiler. 2022 yılının ilk yarısında gelinen nokta ise bambaşka bir gerçekliğe işaret ediyor: Ocak-Haziran 2022 döneminde dış ticaret açığı yüzde 142.5 artıyor! Dış ticaret açığının yılın ilk 6 ayında 51.4 milyar doları bulduğuna bakarak yıllık 100 milyar dolar düzeyinde rekor bir açığa doğru yol alındığı söylenebilir.

Ocak-Mayıs 2022 döneminde 28.1 milyar doları bulan cari açık ise, bugünkü eğilim sürebilirse, yıllık temelde 60 milyar doların üzerine çıkabilir. Ancak ne dış ticaret açığındaki ne cari açıktaki mevcut eğilimler korunabilir. TCMB rezervlerini tüketmiş, döviz girdileri iyice yetersizleşmiş, dış borçlanma maliyetleri (CDS'ler 900 baz puanı aşınca) olağanüstü artmış bir ekonomide ithalatta ve ekonomik büyümede frene basılması kaçınılmazdır. Zaten Türkiye'nin dış ticari partnerlerindeki stagfasyonist eğilimler de ayrı bir fren etkisi yapmaktadır.

Öte yandan, döviz rezervlerindeki tüketiş ve döviz gelirlerindeki azalışı kısa erimde aşabilmek için türlü yollara başvuran, ihracat ve turizm gelirlerinin yüzde 40'ının TL'ye çevrilmesini şart koşan, 15 milyon TL'ye karşılık gelenden fazla döviz bulunduran şirketlere TL kredi yolunu kapatan, kendi kredi pompalaması politikasıyla çelişerek kısmi sermaye kontrollerine başvurmak zorunda kalan bu iktidarın, yılın ikinci yarısında ithalatı caydırıcı yeni önlemler almaya mecbur kalmayacağı söylenebilir mi?

Mevcut para-maliye politikalarıyla, imar ve ihale düzenekleriyle sermayeye ve yüksek tasarruf sahibi varlıklı kesimlere kesintisiz rant transferleri kanalının açık tutulması da AKP tarzı yağmacı ve “benden sonra tufan” anlayışı sahibi bir iktidarla uyumludur.

Nihayet, Hazine iç borçlanması üzerinden ödenen faiz giderlerinde de sıçrama olduğunu, bunun da başta mali kesim olmak üzere sermaye sınıfına ciddi rantlar aktardığını vurgulamak gerekir. Başlangıç ödeneği olan 240.4 milyar TL'lik faiz giderine Ek Bütçeyle 89.4 milyar daha eklenince yılın bütünü için 329.8 milyarlık bir faiz ödeneği oluşmaktadır. Bunun toplam bütçe giderlerine oranı yüzde 11.7; Genel Bütçe vergi gelirlerine oranı ise yüzde 15'tir. Tarımsal destek ödemelerinin 2022'de 29 milyar

TL olacağını, bunun bütçenin yüzde 1'i (GSYH'nin ise binde üçü) civarında bir desteğe denk düşeceği düşünülürse, bütçe üzerindeki faiz yükünün devasa boyutu daha iyi anlaşılabilir.

Hazine üzerine bindirilen ölçsüz yükler yalnızca kur farkları ve borçlanma giderlerinden (faiz bütçesinden) ibaret değildir. Toplanmadan harcanan vergiler anlamına gelen ve büyük bölümü sermaye kesimine tanınan vergi istisna ve muafiyetlerinin (veya vergi harcamalarının) büyüyen boyutu akıllara durgunluk vericidir: 2022 Bütçesi için : 336 mr. TL (Ek Bütçe'yle bunda biraz indirim yapılmasının nedeni açıklanmış değildir); 2024 bütçesi için: 437 mr. TL. Bunların da ölçsüz yüklerle eklenmesi gerekir. KÖİ şirketlerine yapılan dövizde endeksli garanti ödemeleri (ki 2022 Bütçesi başlangıç ödeneği 42.5 mr. TL idi; kur artışları sonucunda kaçta bağlanacağı henüz belirsizdir); kârli KİT'lerin satılmasından sonra elde kalanların büyüyen görev zararları (yalnızca Ocak-Nisan 2022 döneminde 74.6 mr. TL'yi bulmaktaydı); sosyal güvenlik kurumlarının önceki hiçbir dönemle karşılaştırılmayacak ölçekte büyüyen açıkları ve Hazine'ye yükleri... Bütün bunlar potansiyel bir kamu maliyesi krizinin henüz uykudaki belirtileridir.

Bunlara, kamu dış borçlanmasının çok hızlı büyümesini, kamu iç borçlanmasında da ciddi sıçramalar görülmesini ve iç borçlanmanın artık dörtte birinin de dövizde endeksli olmak bakımından dış borçlanmaya eşdeğer bir yük ve risk oluşturduğunu eklemek gerekecektir. Dolayısıyla bir dış borç krizi patlak verirse, bunda artık özel ve kamunun eşit ağırlıklara sahip olacağı bir konjonktürün çalışacağını altı çizilmelidir.

4. AKP ve Gıda Egemenliği: Yeni Bir Oksimoron Türü!

AKP, 2002'de iktidara geldiğinde yürürlükte olan IMF ve DB programlarının sadık uygulayıcısı olarak görev yaptı. Dünya Bankası'nın Tarımda Reform Uygulama Programı (TRUP) adı verilen bağımlılaştırma programını harfiyen uyguladı. 20 yıllık dönem sonunda tarımın girdi bağımlılığı artmakla kalmadı daha önce ülke tarımının kendine yeterli olduğu hatta ihracatçı olduğu birçok nihai tarımsal üründe dahi ithalatçı olundu.

2020 sonrasında pandemik krize ve 2022'nin Ukrayna savaşının jeopolitik risklerine eşlik eden tarım ürünleri ihracat yasakları veya kısıtlarının gösterdiği şey ise, ithalatı da içeren "gıda güvenliği" kavramı yerine, yeterli tarımsal potansiyele sahip olan ülkeler bakımından "gıda egemenliği" kavramının daha yaşamsal olduğuydu. Üstelik konu sadece nihai tarımsal ürünler dış ticareti bakımından değil, tohum, tarımsal ilaç, gübre gibi kritik tarımsal girdilerde dışa bağımlılığın azaltılması bakımından da kritik

önemdedi. Oysa AKP iktidarları ve son zamanlarda tarım tekelleri bünyesinden gelen tarım bakanları, tam da bunun tersini yapmaya programlanmışlardı: Döviziniz varsa tarımsal ürünlerde arz açığının kıymeti olmazdı, ithal ederdiniz! (Bakan Pakdemirli'nin "özdeyişlerinden" biri!).

Dolayısıyla, AKP iktidarları IMF/DB programlarını izlemekle yetinmeyip ulus-ötesi şirketlerin de sözcüsü gibi davranmaktan geri durmadılar. Bu koşullarda gıda egemenliğinden tam kopuşun 2018 sonrasında Saray Rejimi döneminde perçinlenmesi bir rastlantı değildi. Dolayısıyla "AKP ile gıda egemenliği", yan yana gelmesi veya kararlı olarak birlikte varolması adeta olanaksız olan bir "oksimoron" durumuna karşılık gelir oldu.

Gıda egemenliği bu anlayışlar doğrultusunda 20 yıl boyunca durmaksızın tahrip edildi. Girdi üreten tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesini, destekleme alımlarında görev yapan KİT'lerin tasfiyesi izledi. İç pazarı koruma ve çiftçiye destekleme mekanizmaları bir bir sökülüp atıldı. Son yıllarda tüm dünyada tarıma/çiftçiye yönelik destekler artış eğimine girmişken, AKP iktidarında 2006 tarihli Tarım Kanunu'nun koyduğu en az yüzde 1 hedefine bile uyulmayıp tarımsal destekler GSYH'nin binde 3'üne geriletildi. Sonuçta birçok üründe yetersiz verimlilik-yetersiz üretim ile artan nüfus dengesizliği karşısında arz açığı sorunları ortaya çıktı, buna bağlı olarak ithalata aşırı bağımlılık gelişti.

Tarım Kanunu'nun "fark ödeme sistemi" hiç uygulanmadığı için, artan girdi fiyatları ile eline geçen fiyatlar arasındaki makası bir türlü kapatamayan çiftçinin faaliyetlerini sürdürmesi giderek imkânsızlaştı; ancak çiftçinin kendi emeğinin maliyetini hesaba katmaması ve kendi aile emeğini sömürmesi üzerinden sürdürülebildi. Ama savunmasız ve geleceksiz bırakılmış, bankalara aşırı borçlanmış bir çiftçi tipinin tarımda tutunması sağlanamaz. En zoru da çiftçi çocuklarının nesiller arası bir devamlılığı sağlamamasıdır.

Terkedilen/üretim dışına çıkarılan topraklar yanında çiftçi sayısının da hızlı azalışı bütün bu gelişmelerin beklenen sonucudur. Tarımdan daha hızlı bir kopuş olmuyorsa, bu Türkiye'nin aynı dönemde ciddi bir

erken sanayisizleşme sürecine de sokulmuş olmasıyla ilişkilidir.

Türkiye’de ekolojik sistemin henüz sulama yatırımları bile tamamlanmadan tahrip olma aşamasına gelmiş olması, Türkiye’nin iklim krizine hiçbir hazırlık yapmadan giriyor olması gibi başlıklar da önümüzdeki yeni sorun alanlarını tanımlamaktadır.

Bazı Göstergeler

Aşağıda sunulan bazı çizelgeler, buraya kadar söylenenlerin daha açıkça vurgulanmasını sağlayabilir.³

Çizelge 1’den görüldüğü gibi, buğdayda kişi başına üretim 2021’de 2001-2011 döneminin üçte ikisine gerilemektedir. Üstelik bu hesaba, sığınmacı ve göçmenler dahil değildir. Aynı şekilde, artık 45 milyonu bulan yıllık turist sayısı da dikkate alınmamıştır. 2021’de buğday üretiminin gerilemiş olmasının da bunda payı vardır ama, 2022 hasadı da daha parlak gibi durmamaktadır. Kaldı ki, nüfus katlanırken 20 milyon ton ortalamasına demir atmış bir buğday üretiminin Türkiye’nin ihtiyaçlarının çok gerisinde kalacağı açıktır.

Çizelge 1: Buğday Üretimi-Nüfus İlişkisi (1984-2021)

Yıllar	Nüfus (milyon)	Buğday Üretimi (milyon ton)	Üretim/nüfus (kg)
1984	48.1	17.2	357
1988	52.1	20.5	393
1989	53.1	16.2	305
1991	20.4	20.4	372
2001	64.1	19.0	296
2011	73.1	21.8	298
2020	83.6	20.5	245
2021	84.7	17.7	209

Buğday üretimini caydıran etkenlerden biri de, tahıllarda fiyat istikrarına çiftçi lehine denge getiren Toprak Mahsulleri Ofisi’nin (TMO), çiftçiye düşük fiyatlar öneren ve üstelik bu fiyatlardan bile alım

yapmayan bir Ofis’e dönüştürülmesiydi (Çizelge 2). AKP rejiminin dünya tekellerinin sözcüsü gibi davranması, TMO’nun kimlik değiştirmesinde belirleyiciydi: TMO özelleştirilmedi ama işlevsizleştirildi, kalan “işlevi” de çiftçi aleyhine çarpıtıldı. Üstelik, Fiskobirlik’in çökertilmesinde TMO’ya verilen ikame rolünün de belirleyici katkısı olacaktır.

Çizelge 2: Toprak Mahsulleri Ofisi mi Tarım İthalat Ofisi mi?

TMO’nun Yerli Üreticiden Alımları (bin ton)			
	2005	2006	2020
Ekmeklik buğday	4.320	1.186	384
Arpa	799	725	81
Mısır	651	14	82
Fındık	-	159	2

Not: TMO 2006’da alımlarının yüzde 99,9’unu yerli üreticiden yapıyordu. 2020’de bu oran yüzde 19’a düştü; ithalatın payı yüzde 81 oldu!

Bütün bu gelişmelerin 2018’i izleyen yıllarda iyice çığrından çıktığı da eklenmelidir. Tahıllar başta olmak üzere bellibaşlı 10 tarımsal üründe ithalat miktarının milyon ton olarak, 2019’da 21.5’tan 2020’de 24.2’ye ve 2021’de 27.1 milyon tona çıkması, yani 2 yıl süresinde bile yüzde 26 artmış olması yeterince uyarıcıdır.

Ama devam edelim. İktidarın TMO eliyle uyguladığı çifte standardı veya daha doğrusu alenen kendi çiftçisi aleyhine çalışmasının örneklerini sürdürelim:

- 2021’de TMO buğdayı yerli üreticiden tonu 2 bin 250 TL’den aldı ama Rusya ve Ukrayna’dan tonu 3 bin 340-5 bin 700 TL’ye ithal etti.
- 2021’de TMO, arpayı üreticiden tonu 1.750 TL’ye aldı; sonra Rusya ve Ukrayna’dan 4 bin 50-4 bin 600 TL’den ithal etti.
- 2021’de TMO mısır tonu 1800 TL’den aldı sonra 3 bin 800-4 bin 200 TL’den ithal etti.
- Ayçiçeği, tonu 5 bin 300 TL’ye üreticiden alındı; 9 bin 500-10 bin 500 TL’den ithal edildi.

Bütün bu dengesizlikleri düzeltmek için sonradan hiçbir telafi ödemesi de yapılmadı. Bu, çiftçi dostu bir politika olabilir mi?

AKP’nin tarım politikalarını özetleyen Çizelge-3 daha bütünsel bir bakış edinilmesini sağlayabilir. Burada anlamlı olan gösterge çizelgenin son satırında verilen tarımsal desteklerin tarımsal katma değere oranıdır. Görüldüğü gibi bu oran yüzde 6-7 arasında kalmaktadır. Oysa Avrupa ülkeleri başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde bu oran yüzde 35-50 düzeylerinde oluşmaktadır. Başka ifadeyle, tarımsal katma değerinin üçte biri ile yarısı düzeyinde bir destek yeniden tarıma döndürülmektedir.

³ Buradaki çizelgelerin bir bölümü O. Oyan, “Tarımda Ektiğini Biçersin”, Birgün Pazar, 3 Nisan 2022’den alınmıştır.

Çizelge 3: Tarımsal Desteklerin Tarımsal Katma Değere Oranı

Milyar TL	2018	2019	2020	2021
1) GSYH	3.759	4.318	5.047	7.209
2) Tarımsal KD	217	276	337	330
3) Tarımsal Destek	14,6	17	22	23
2/1 (yüzde)	5,8	6,4	6,7	4,6
3/2 (yüzde)	6,7	6,2	6,5	7,0

Bu kara tablonun oluşmasında kuşkusuz emperyalist Batı'nın Türkiye'ye DTÖ ve IMF-DB üzerinden dayattığı tarım politikalarının (üçüncü Gıda Rejimi dayatmalarının) rolü önemsiz değildir. Ama teslimiyetçi yerli iktidarların ve işbirlikçi sermayenin gayretkeşliği olmaksızın bu tablonun bu kadar kararması mümkün olamazdı.

Tarımda Kamucu Dönüşümün Dinamikleri

Peki bu olumsuzlukları düzeltebilecek yeni kamuculuk anlayışları tarımda nasıl somut hedeflere dönüştürülebilir? Şöyle özetlenebilir:

- Tarımı, küresel tarımsal meta zincirinin bir halkası olmaktan çıkarmak; üreticileri ulus-ötesi şirketlerin bağımlısı olmaktan kurtarmak; Tohum Kanunu'ndan başlayarak bir dizi düzenlemeyi değiştirmek ve kamu anlayışları doğrultusunda yeniden düzenlemek gerekecektir.
- Tarımdaki çözülmeyi durdurmak için 2000 sonrasının neoliberal politikalarıyla hesaplaşmak, ithalat bağımlılığından kurtulmak şarttır.
- Bunlar için ana hedef, tarımsal katma değerinin asgari 1/3'ünü tarıma destek ve yatırım olarak döndürmek ve bunu kesin tanımlanmış yasal/kurumsal çerçeveye oturtmak olmalıdır.
- Altyapı yatırımlarına (sulama, toplulaştırma, Ar-Ge) birinci önceliği vermek gereklidir.
- Birçok tarımsal KİT'i yeniden kurmak; çalışanlarla yönetimi paylaşmak; yönetimde çiftçi temsilcisine yer vermek yeni tarım politikalarının merkezinde olmalıdır.
- Kooperatifleşmeyi (TSKB'yi ve diğerlerini) etkin düzeneklerle desteklemek yeniden düşünülme zorundadır.
- AB'nin onyıllarca uyguladığı Fark Ödeme Sistemi'ne geçmek: Hedef fiyat (maliyet+kâr) ile piyasa fiyatı arasındaki farkı devletçe üreticiye ödemek ve böylece üreticinin zarar etmeyeceği güvencesiyle tarımsal faaliyetini sürdürmesini sağlamak politikanın esasını oluşturmalıdır.
- Arz açığı olan ürünlerde fark ödeme sistemini daha cazip kılmak; arz fazlası olan ürünlerde tersini yapmak daha rasyonel bir ürün/havza planlaması yapabilmenin de ön koşulu olarak görülmelidir.

- Tarımsal/kırsal/bölgesel kalkınma politikalarına yeniden dönmek; planlı kalkınmayı yeniden hatırlamak; havza bazlı planlamayı geliştirmek yeniden öne çıkarılmak zorundadır.
- Toplum sağlığını ve ekolojiyi kapitalist kâr amacına feda etmemek temel çıkış noktası olarak kabul edilmelidir.
- Gıda egemenliğini yeniden sağlamak biyoteknolojiye de egemen olmakla birlikte düşünülmelidir.
- DTÖ anlaşmasından çıkmak; üçüncü gıda rejimini sorgulamak; Gümrük Birliği'nin ve ikili serbest ticaret anlaşmalarının (STA) tarımda gıda egemenliğini zedeleyenler başta olmak üzere aleyhte hükümlerini reddetmek; kısacası tarımda bağımsızlığı yeniden kazanmanın tüm olanaklarını devreye sokmak, kamucu dönüşümün dinamiklerinin temelini hazırlamak anlamına da gelecektir.

5. Enerji Güvenliğini Hiç Saymak: Bir AKP Klasîği

20 yıldır kesintisiz ve tek başına iktidar olan bir siyasi hareketin bir enerji programı hiç mi olmaz? IMF'nin tam damgasını taşıyan VIII. Plan (2001-2005), 2023'e uzanan sözde uzun vadeli stratejik hedeflere sahipti. Bu Planın ikinci yarısı AKP döneminde geçti ama AKP'nin gene IMF gözetiminde yaptığı ilk planı (IX. Plan: 2007-2013), ilk kez planlama dönemini 7 yıla uzatmaktaydı. Bu, planlama kısıtlarından daha uzun süreli olarak kurtulmak isteyen AKP'nin ilk hamlesiydi. İkinci hamlesi, gene kendisinin bu ilk planlama dönemi sürerken, 2011'de DPT'nin kapatılıp Kalkınma Bakanlığı'na bağlı bir genel müdürlüğe dönüştürülmesi olacaktır.

DPT fiilen bitirilmişti. Peki planlama olmadan bir enerji planlaması yapılabilir miydi? X. Planda (2014-2018) yeniden 2023 hedefleri verilmekteydi. Bu dayanaksız hedeflerin hiçbirinin tutmayacağı henüz başlangıç yıllarında belliydi. Ama bu X. Planda içi doldurulmayan ve tümü temelsiz olan "enerji güvenliği" hedefleri de vardı. 10 yıl sonrasını hedeflerken iktidarın bir DPT'si bile yoktu! Üstelik DPT'nin "hukuki" varlığına da bu plan döneminin son yılında -2018'de- geçilen Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi ile son verilecekti: DPT artık resmen de tarihten silinmişti.

Halen yürürlükteki XI. Plan (2019-23) hedefleri de, öncekiler gibi, henüz uygulama döneminin başında geçersizleşmiş durumdaydı. Ama zaten Plan hedeflerini gözetemeyen bir anayasal kurum da kalmamıştı. AKP demek, plansızlık demektir. Sermayenin kural tanımayan temsilcisinin benimsediği keyfi yönetim, plan-program hedeflerine/ilkelerine sığamazdı. Bağımsız planlama düşmanlığında AKP ile IMF anlayışlarının örtüşmesi de boşuna değildi.

Temel Sorun: Dışa Bağımlılık

Kaynaklara göre bakıldığında Türkiye’de birincil enerji arzının yüzde 83.3’ü fosil kaynaklardan, yüzde 16.7’si yenilenebilir kaynaklardan elde edilmektedir. Fosil kaynakların dağılımı ise, aşağı-yukarı eşit paylarla, petrol, doğalgaz ve kömür arasındadır. Yenilenebilir kaynakların üçte ikisinden fazlası ise, hidrolik ve jeotermal enerjiden elde edilmektedir. Rüzgar ve güneş enerjisinde gidilen yol, henüz hem çok yetersiz hem de ülkenin potansiyellerinin çok altındadır.

Türkiye enerjide yüzde 70 gibi çok yüksek bir oranda dışa bağımlıdır. Ama dışa bağımlılığın en aşırı örneği doğalgazdadır: Türkiye birincil enerji üretiminde yüzde 27’lik bir paya sahip olan doğalgazın yüzde 99’undan fazlası ithaldir. Doğalgaza bağımlılığın AKP döneminde aşırı yükseldiğinin de altı çizilmelidir: Doğalgaz ithalatı 2008-2017 arasında yüzde 47.9 artmıştır. Çünkü elektrik üretiminde doğalgazın payı, çok yanlış bir politika tercihiyle, yüzde 50’ye yaklaşmıştır. Tamamına yakını ithal ettiğiniz, pahalı olduğu kadar kur oynaklıkları yüzünden fiyat istikrarsızlıklarına konu olan, üstelik 2020 ve 2022 dönemeçlerinde görüldüğü gibi jeopolitik riskler nedeniyle arz istikrarsızlarının da tehdit ettiği bir enerji kaynağını elektrik üretimine tahsis etmek, plansızlığın ve öngörüsüzlüğün açık bir kanıtıdır.

Bu plansızlığın daha görünür olduğu ve sektörün genelini ilgilendiren konu ise, atıl kapasiteler sorununun giderek büyümesidir; yıllık tüketim ile arz kapasitesi arasında ve kurulu güç ile puant güç arasında büyük farkların oluşmasıdır.⁴

Bunun arkasında, yıllardır çalışmayan veya düşük kapasiteyle çalışan santrallerin da kurulu güç arasında sayılmasının da payı vardır. Bu sorun çözülmeli, MMO’nun “Türkiye Enerji Görünümü 2022” (S.28-35) raporunda önerildiği gibi devreye alınamayacak tesisler kurulu güç dışına çıkarılmalıdır. Diğer bir sorun, 2009’dan itibaren üretim kapasitesi ile üretim arasındaki makasın açılmasıdır. Bunun temel nedeni de ihtiyaçtan fazla santral kurulmasıdır. Durum 2021 itibarıyla şöyledir:

1. Kurulu kapasite:	857.210 GWh	4/1 >> yüzde 38,6
2. Proje Üretim Kapasitesi:	501.894 GWh	4/2 >> yüzde 66
3. Güvenilir Kapasite:	417.792 GWh	4/3 >> yüzde 79
4. Üretim:	331.491 GWh	

Görüldüğü üzere, elektrik üretimi kurulu kapasitenin ancak yüzde 38.6’sına karşılık gelmektedir. Üretimin güvenilir kapasiteye oranı bile yüzde 79 düzeyindedir.

Her ilave atıl kapasitenin sektörün dışa bağımlılığını daha fazla arttıracak ek bir etken olduğu hesaba katı-

lırsa, nükleer santrallerin ekonomik fizibilitelerinin bir de bu açıdan değerlendirilmesi gerekirdi.

Yenilenebilir Enerjiye Evet, Ama...

Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Enerji Üretimini Destekleme Mekanizması (YEKDEM) başlangıçta iyi düşünülmüş bir sistemdi. Ancak yatırımcıların isteğiyle süresinin sürekli uzatılması, tavan fiyatın dolar cinsinden belirlenmesi, TL’ye dönüşün sürekli ertelenmesi, orman atığının desteklenmesi ve biyokütle kaynaklı zararlı destek türlerini içermesi (dönüştürülebilir çöp ithaline izin verilmesi gibi), amacı dışına çıkarak özel yatırımcılara yüksek kârlar sağlamaya dönüşmesi ve tüm bu bedellerin tüketicilere yansıtılması bakımından haklı olarak eleştirilmektedir.

YEKDEM için en büyük yanlış, başlangıçtan itibaren «doğrudan tarife desteği» biçimi olmuştur. Bu doğrudan destek türü özel girişimcileri hazır ve kolaya alıştırmış ve onların yatırımcı kimlik kazanmalarını engellemiştir. Oysa yapılması gereken, santraller için ekipman üreten sanayilerin desteklenmesi olmalıydı. Çünkü Türkiye RES ve GES’ler başta olmak üzere bir de bu açıdan dışa bağımlı olmuştur. YEKDEM, bu biçimiyle artık son bulmalıdır.

2022’nin ilk çeyreğinde 25.5 bin MW kurulu güç düzeyine ulaşan yenilenebilir enerjide en büyük atılım 2015 ve 2016 yıllarında gerçekleşmiştir. 2014’te kurulu güç 1.790 MW’tan 2015’te 5 bin 424 MW’a çıkarılarak üçe katlanırken, 15 bin 83 MW’a ulaşılan 2016’da da 2015 düzeyinin yaklaşık 3 katına çıkmıştır. Buna karşılık 2021’de (24 bin 568 MW) henüz 2016 düzeyi ikiye katlanabilmiş değildir. (“Türkiye Enerji Görünümü 2022”, S.57 vd).

Yenilenebilir enerjide kurulu gücün yaklaşık yarısı (2022’de 11 bin 793 MW) hidroelektrik santrallara (HES) aittir. Bu bakımdan güneş (GES) ve rüzgar (RES) kaynaklı daha yenilikçi yenilenebilir enerjilerin gelişme potansiyellerinin yeterince kullanılmadığı söylenebilir. 2022’de 9 bin MW kurulu gücü aşan RES’lerde gelişme görece daha hızlıdır. (Karasal potansiyelin yüzde 22’si). Ancak burada da yatırımların ağırlıklı karasal RES’lere yönelik olması, deniz-üstü potansiyelin henüz etkin bir biçimde kullanılmadığını göstermektedir. GES’lerde ise henüz anlamlı bir yol alınabilmiş değildir. Potansiyelin ancak yüzde 3.5’i değerlendirilebilmektedir. HES’lerde ise bu oran alt değerlerin yüzde 70’ine ulaşmıştır (“Türkiye Enerji Görünümü 2022”, S. 84 ve 90).

Elektrik üretim değerleri içindeki paylar olarak bakıldığında ise, YEKDEM toplam üretimi 2021’de 74 bin 254 GWh düzeyindedir. Aynı yıl Türkiye toplam

⁴ Bu gibi teknik konularda temel başvuru kaynağımız, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Enerji Çalışma Grubu üyeleri Oğuz Tükyılmaz, Orhan Aytaç, Yusuf Bayrak’ın katkılarıyla 2016’dan itibaren hazırlanan raporlardır. Burada “Türkiye Enerji Görünümü 2022” başlıklı 212 Slaytlı Mayıs 2022 raporu kullanılmaktadır. Metin içinde Slayt sayfalarına gönderme yapılacaktır.

elektrik üretiminin 331 bin 492 GWh olduğu dikkate alındığında, YEKDEM'in toplam elektrik üretimdeki payı yüzde 22.4'tür. Türkiye toplam yenilenebilir üretimi olan 118 bin 514 GWh'a oranla ise YEKDEM'in payı yüzde 62.7 olmaktadır ("Türkiye Enerji Görünümü 2022" S.62).

Bu arada, 2015'te imzalanan Paris Anlaşması 6 Ekim 2021'de TBMM'de kabul edildi. Ancak enerji arzında fosil yakıtların payı yüzde 83.3 olan Türkiye'nin, 2053'te Net Sıfır Emisyon hedefine nasıl ulaşacağına dair ayrıntılandırılmış bir hazırlığının olduğu çok kuşkuludur. Tam tersine, AKP iktidarı kömüre dayalı yeni santralleri projelendirmeye devam etmektedir.

Nitekim, özel elektrik üreticilerine yapılan destek ödemelerine 2018-2021 dönemi itibarıyla bakıldığında, 91.8 milyar TL'si sadece 2021 yılına ait olmak üzere son 4 yılda yapılan toplam ödemeler 243.7 milyar TL'yi bulmaktadır. Bunun YEKDEM'e yönelik olanı 172 milyar TL'dir. Yerli kömür santrallerine ödemenin Piyasa Takas Fiyatı (PTF) değeri 52 milyar TL'dir. Yerli kömür santrallerinden sabit fiyatla elektrik alımı için yapılan ek ödeme de 11 milyar TL olunca kömür için toplamda 63 milyar TL ödemeye ulaşılmıştır. Ayrıca özel üreticilere 8.5 milyar TL "Kapasite Mekanizması Ödemesi" de yapılmıştır. ("Türkiye Enerji Görünümü 2022", S.120-124).

243.7 milyar TL'ye eklenmesi gereken bir destek de, doğalgaz santrallerine son dört yılda ödenen 16,2 milyar TL'lik "Yakıt Maliyeti Desteği"dir. (BOTAŞ'a maliyetinin altında doğalgaz satışı dolayısıyla yapılan destekler bunun dışındadır). Böylece toplamda özel elektrik üreticilerine 4 yılda yaklaşık 260 milyar TL destek yapılmıştır ("Türkiye Enerji Görünümü 2022", S.113-114). Piyasa fiyatının üzerindeki bedellerden elektrik alımı bu hesaba dahil değildir.

Enerjide Yeni Kamusalılık

Son 4 yılın ortalaması olarak özel elektrik üreticilerine yılda 65 milyar TL'lik desteğin yükü, elektrik tüketicileri ve vergi yükümlülükleri üzerinde kalmaktadır. Zaten TL'nin değer kaybı ve genel enflasyonist gidişat nedeniyle yükselen enerji fiyatları hanehalkını aşırı zorlamaktadır.

Her enerji fiyatı artışının karşılığı enerji yoksulluğu artışı olmaktadır. ("Türkiye Enerji Görünümü 2022", S. 156-158). Enerji yoksulluğu, milyonlarca aboneyi sistem dışına atmakta, enerji yoksunluğuna maruz bırakmaktadır.

Sadece hanehalkı değil, tarımsal üretici, küçük sanayi üreticisi, küçük ticaret erbabı, esnaf zora düşmekte, faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmaktadır. Sanayici, enerji maliyetleri arttıkça emek maliyetlerini baskı-

lamaktadır. Çoğunluğu örgütsüz olan ve sendikalaşmaları siyaset-sermaye ittifakiyle engellenen emekçi kesimler üzerlerindeki baskılara güçlü karşılık verememektedir.

Hazine bir yandan KDV ve ÖTV üzerinden gelirlerini arttırırken, diğer yandan özel şirketlere destekler ve hanehalkına sübvansiyonlar gibi harcamaları üzerinden olumsuz veya olumlu birçok transfer yapmaktadır. KİT görev zararlarının çok büyük bölümü son yıllarda BOTAŞ kaynaklıdır (2022'in ilk üç ayında bütçede «borç verme» tertibinden 52.5 mr. TL BOTAŞ'a aktarılmıştır).

Peki Ne Yapılabilir?⁵

- Enerji yoksullarına elektrikte kamu desteği arttırılmak zorundadır. Hanede yaşayan kişisinden bağımsız olarak, yoksul ailelerin aylık 240 kilovatsaate kadar elektrik tüketimlerinin tamamı kamu tarafından karşılanmalıdır.
- Bugün yardıma ihtiyaç duyan bir hanenin doğalgaz için ödeyeceği paranın yalnızca 1/8 ile 1/3'ünü karşılayan kamu destekleri yetersizdir. Destek tutarı, yıllık gaz ihtiyacı olarak ödenecek gaz bedeline eşitlenmelidir.
- Kamu yararı kavramı öznel ve piyasa güçleri lehine istismar edilen bir kavram olmaktan çıkarılmalıdır. Çevresel Etki Değerlendirme'ye (ÇED) ek olarak, Sosyal Etki Değerlendirme, Sağlık Etki Değerlendirme, Ekonomik Fayda Maliyet Analizi, Sosyal Analiz, Sosyo-Kültürel Analiz, Bölgesel Analiz gibi nesnel, nicel ve ölçülebilir kriterler esas alınmalıdır.
- Tarımsal KİT'ler için olduğu gibi, sanayinin aramalı ihtiyacını karşılayan, sanayinin girdi kısmını geliştiren kurumlar olan TÜPRAŞ, PETKİM, Demir Çelik Fabrikaları (ERDEMİR ve İSDEMİR), SEKA, Seydişehir Alüminyum gibi işletmeler; TELEKOM gibi enerji ve iletişim kuruluşları; kapatılan/özelleştirilen/işlevsizleştirilen/amacından uzaklaştırılan kamu ihtisas bankaları yeniden kurulmalı, devletleştirilmeli

⁵ MMO "Türkiye Enerji Görünümü 2022" Raporunun (S. 197-206) "Kamuculuk Yeniden" başlığı altında değindiği ve bizim de benimsediğimiz önerilerin burada ve izleyen alt başlıkta genişçe bir özeti verilmektedir.

veya kendi amaçları doğrultusunda yeniden işlevlendirilmelidir.

- Kamu işletmelerinde şeffaflık temel kural haline getirilmelidir. Çalışanların yanı sıra, üretilen hizmetlerden yararlananlar, ürünleri kullananlar ve özellikle enerji, madencilik, altyapı ve sanayi yatırımlarında, tesislerin bulunduğu bölgede yaşayan halkın demokratik temsilcileri de, karar alma süreçlerinde ve denetimde söz ve karar sahibi olmalı, sendikal örgütlenme yaygınlaşmalı, üretkenler yönetmelidir.

Enerjide Bütünleşik İşletme Yapıları

- Elektrik iletimi ve dağıtım faaliyetleri “doğal tekel” niteliğindedir. Yani bir hizmet veya üretim, tek bir üretici tarafından daha az maliyetle üretilebilmektedir. Bu nedenle, elektrik üretim, iletim, dağıtım hizmetlerini verecek tesisleri ve şebekeleri kurmak ve işletmek; ihtiyaç duyulan ekipman ve aksamın önemli ölçüde kendi bünyesinde üretilmesini sağlamak üzere, Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) yeniden kurulmalıdır.
- Petrol ve doğalgazın yapıları gereği birbirleriyle ayrılmaz bütünlüğü; arama, üretim ve rafinajdan, iletim ve tüketiciye ulaştırılmalarına kadar bunların faaliyetleri dikey bütünleşmiş bir yapıda sürdürülmelidir. Bu amaçla, TPAO ve BOTAS’ı da bünyesine alacak Türkiye Petrol ve Doğal Gaz Kurumu (TPDK) kurulmalıdır.
- Neoliberal düzenin kurumları olan Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) ile Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. (EPIAŞ) kapatılmalıdır.
- Buna karşılık, Türkiye’nin yeniden sanayi odaklı bir planlı kalkınmaya girişebilmesinin en temel kurumsal yapılarından biri olarak DPT veya belki de yenilenmiş adıyla Türkiye Planlama Kurumu kurulmalıdır.

6. Sonuç Yerine Bazı Seçeneklerin Tartışılması

Hazine ve Maliye Bakanı Nebati, durumu herkesten iyi özetlemişti: “Biz büyümeyi tercih ettik. Dar gelirli hanehalkı hariç, üretici firmalar, ihracatçılar kâr ediyor; çarklar dönüyor...” demişti. AKP iktidarı, Covid 19 Salgınında bile bütçe ve genel kamu harcamalarını daraltmayı başaran ve geri dönüşsüz sosyal destekler bakımından dünyanın en cimri örnekleri arasında yer alan bir Türkiye resmi oluşturabilmişti.

Seçime kadar sürdürülmesi bile pek güç olan tutarsız politikalarından medet uman bugünkü iktidar, Türkiye’yi çoklu krizlere sürüklenme aşamasındadır.

Bugün gerek iktidar bloğunun gerekse muhalefet bloğunun önünde duran iktisat/maliye politikası seçenekleri ise oldukça sınırlıdır.

Gerçekte, üç olası «sistem-içi» seçenek bulunuyor:

1- Sert bir IMF PROGRAMI (sağ radikal yol)

2- IMF’siz IMF DİSİPLİNİ (IMF dışı kaynak bulmak koşuluyla) (arayol)

Bu iki seçenekte de sıkı maliye politikaları ile geniş kitlelere yük aktaran refah kısıcı programlar yürürlükte olacaktır. Zaten gelir dağılımının aşırı bozulduğu bir toplumda bunu daha da bozacak ve sefaleti yaygınlaştıracak politikalar tepkisz uygulanabilir mi?

3- Sermaye kontrolleri rejimi. Bu yolun bir dış borç konsolidasyonunu içermesi de mümkündür (Merkez radikal yol).

Böyle bir durumda özel dış borçların kamu tarafından üstlenilmesine kesinlikle karşı durulmalıdır.

IMF Ana Sözleşmesi m. VI: “*üye ülkeler, uluslararası sermaye hareketleri üzerinde gerekli gördükleri kontrolleri uygulamakta serbest bırakılmıştır*” der. Ama gene de bu üçüncü yol, IMF ile kol güreşi gerektirir. Kim yapacak?

Asıl seçenek sistem dışına çıkabilmektedir!

- Sosyal-demokrasi kapitalist sisteme alternatif olmaktan çoktan çıkmıştır. Son on yıllarda neoliberal programlara angaje olan Avrupa sosyal-demokrat partilerin hazin çöküşü bunun çarpıcı bir örneğidir. CHP, tarihsel olarak bir sosyal-demokrat geçmişe sahip değildir ve bu iyi bir şeydir. Kurtuluş Savaşı ve kuruluş döneminin ekonomik-siyasal bağımsızlık hamleleri de anti-emperyalist karakteri bakımından Batı’nın sosyal-demokrat anlayışlarının paralelinde değil, karşısındadır. Dolayısıyla, neoliberalizm çağında kapitalist-emperyalist sistemin yönetimine büyük hevesle talip olan Batı’nın sosyal-demokrasi uygulamalarının hem zıttında hem de ilerisindedir. Ama bugünkü CHP merkez sol bir hareket olmaktan da uzaklaşmış ve merkeze/sağa kaymıştır; üstelik “Altılı Masa”nın ortalaması neoliberal politikalara angajedir. Buradan bugünkü düzenleme rejimine (neoliberalizme) alternatif olabilecek bir seçenek çıkması dahi mümkün olamaz.

- Esasen anti-kapitalist olamayan bir siyasi hareketin anti-neoliberal olmasının bir değeri bulunmamaktadır, çünkü gidebileceği fazla bir yol yoktur.

- Öte yandan anti-emperyalist olamadan dünya sistemine de meydan okunamaz; bu olmadan da sistemin iktisadi/siyasi/askeri dayatmalarına direnilemez.

- Dünya kaynaklarının sınırlılığı, artık yaşamsal bir öneme sahip ekolojik dönüşüm bakımından rekabeti değil uzlaşmayı; şirket çıkarlarını/kâr maksimizasyonunu değil kamunun/toplumun önceliğini dayatmaktadır.

- O halde yeni kamuculuk anti-kapitalist temellerde, bölüşüm öncelikli bir model üzerinde yükselebilecektir.

- Dolayısıyla asıl mesele iktidarın değil, sistemin alternatifini yaratabilmektedir. ■